

Dossier «Claus per a entendre el turisme d'avui»

ELS LÍMITS DEL CREIXEMENT

El món és finit, també per al turisme. Del multiplicador turístic al conflicte redistributiu

Jordi Gascón

Membre de la plataforma Foro de Turismo Responsable. Professor col·laborador de la UOC

Ernest Cañada

Coordinador d'Alba Sud

RESUM La suposició que el creixement turístic pot ser sostenible està molt difosa en determinats sectors acadèmics i organismes públics. La teoria del multiplicador turístic, plantejada per Archer i Owen a principis dels anys setanta, és un dels seus fonaments. Però aquesta premissa s'enfronta amb una realitat cada cop més present: que el planeta i els seus recursos són finits. El desenvolupament econòmic té límits naturals. L'article presenta una visió conflictivista del desenvolupament turístic més d'acord amb aquesta realitat: el sorgiment d'una nova activitat econòmica o el seu creixement obliga a reestructurar l'ús que es dona als recursos disponibles. Aquests recursos no sempre es poden multiplicar. I en aquest procés, generalment, uns perden i altres guanyen.

PARAULES CLAU turisme, conflicte redistributiu, multiplicador turístic, sostenibilitat

*Our world is finite, and so is tourism –
from tourism multipliers to redistributive conflict*

ABSTRACT *The assumption that tourism growth can be sustainable is widespread in certain academic sectors and public institutions. It is an assumption that is partly founded on the Tourist Multiplier theory, proposed by Archer and Owen in the early 1970s. However, this premise is coming up against an increasingly urgent reality: the finite nature of our planet and its resources. Economic development has natural limits. The article presents a conflictivist view of tourism development that is more in line with this reality: The emergence of new economic activity – or its growth – forces us to restructure our use of the available resources. These resources cannot always be multiplied. And as part of this process, some will lose and others will win.*

KEYWORDS *tourism; redistributive conflict; tourist multiplier; sustainability*

El turisme com a estratègia de creixement: la teoria del multiplicador turístic

La teoria del multiplicador turístic va ser plantejada els anys setanta per Brian H. Archer i Christine B. Owen (1971), i posteriorment ha estat desenvolupada i adaptada per nombrosos autors (Archer, 1976; Hojo, 2002; Mazumder *et al.*, 2012). La teoria afirma que la despesa turística impulsa el desenvolupament dels altres sectors econòmics. Actua com si es tractés d'un joc d'engranatges, en què l'activació d'una primera roda dentada comporta el moviment de tot el mecanisme. Manuals universitaris i revistes especialitzades han difós aquest principi sense dubtar de la seva validesa (Prasad Gautam, 2008).

Els estudis sobre el multiplicador turístic s'han centrat en l'increment monetari que aquest sector genera més enllà de la despesa pròpiament turística. Discernir quins processos econòmics són resultat del desenvolupament turístic (Rus i León, 1997) o aplicar-lo a casos regionals concrets (Baaijens, Nijkamp i Montfort, 1998; Liu, Var i Timur, 1984; Kauppila i Karjalainen, 2012) s'ha emportat una part dels esforços d'anàlisis economicistes en l'àmbit dels estudis turístics. Aquesta bibliografia assegura que l'encadenament d'efectes produïts a partir del consum turístic té lloc per dos mecanismes. Per un costat, perquè el turisme impulsa la modernització i construcció de noves infraestructures de transport, com aeroports, ports, carreteres o xarxes ferroviàries, que beneficien tots els sectors econòmics. Per l'altre, perquè el consum turístic genera una demanda de béns i serveis que converteix aquests sectors en proveïdors (Cárdenas García, 2013).

És innegable que hi ha casos en què funciona el multiplicador turístic. El turisme gastronòmic, per exemple, ha mostrat que és una estratègia interessant per a revitalitzar el sector agrari. Un cas el trobem a la Cuina Volcànica de la Garrotxa, proposta impulsada per un grup de restaurants d'aquesta comarca catalana, i que es basa en la recuperació i recreació dels usos gastronòmics locals i la utilització d'aliments produïts a la zona artesanalment o per productors camperols. A partir d'aquests productes s'ha creat una cuina amb una personalitat gastronòmica reconeguda localment i internacionalment, que forma part dels atractius turístics de la comarca juntament amb els seus espais naturals i els seus pobles d'origen medieval. La *Cuina Volcànica* està ajudant a revalorar el model de producció camperol, proveïdor de les seves matèries primeres. Es tracta d'un model agrari caracteritzat per produir aliments de qualitat, explotar els seus agrosistemes de manera sostenible i generar utilitats a l'ecosistema.

Però casos com aquest, tot i valorables, no deixen de ser escassos. Una ràpida mirada a destinacions turístiques en les quals aquesta activitat s'ha convertit en un pilar de l'economia descobreix que, en molts casos, el primer sector, lluny de beneficiar-se'n, ha desaparegut o llangueix. En un altre lloc (Cañada i Gascón, 2016) hem explicat un cas que és exemplar: el de la pesca de cabotatge a la costa catalana.

1. Dubtes

La pesca de cabotatge, de caràcter artesanal, generava feina per a milers de treballadors i donava vida als pobles costers catalans. Però va entrar en crisi a mitjan segle passat, alhora que sorgia i s'expandia una nova activitat: el turisme de sol i platja. No va ser una casualitat, el desenvolupament de la segona va perjudicar la primera. Així, per exemple, la construcció de ports esportius (no hi ha poble litoral que no en tingui un) i d'altres infraestructures turístiques i viàries va afectar els cicles naturals de reposició de la sorra costera. Resultat d'això, avui les platges catalanes desapareixen amb els torrencials xàfec de tardor que caracteritzen el seu clima. La necessitat de recuperar la platja abans del següent estiu per a poder iniciar la temporada turística, obliga a un bombeig de sorra del fons marí que en destrossa l'ecosistema. Tot i que el sector pesquer, cada vegada més magre, i els moviments ecologistes denuncien aquesta pràctica, els requisits del que s'ha convertit en sector econòmic essencial per a l'economia catalana prevalen en les decisions governamentals. El turisme també va disparar els preus del sòl i l'habitatge, especialment dels més propers a la primera línia de mar, que ara es destinen a infraestructures turístiques i segones residències. Un procés de gentrificació que va fer desaparèixer els barris mariners i va expulsar-ne els habitants.

No es pot carregar tota la responsabilitat de la desaparició de la pesca al desenvolupament turístic. Altres factors han participat en el procés fent-hi un paper igual o més significatiu: la contaminació de les aigües per l'ús generalitzat d'agrotòxics en l'agricultura, que acaben en els rius i aqüífers, i finalment en el mar, i que afecten també els ecosistemes pesquers; la sobrepesca, a mesura que es va desenvolupar la tecnologia de detecció de bancs de peixos i es van modernitzar les embarcacions; la contaminació per abocaments industrials i urbans. Però és clar que, en contra del que afirma la premissa del multiplicador turístic, el turisme no ha ajudat a revitalitzar aquest sector; tot al contrari.

Encara que segueix sent un principi recurrent en estudis acadèmics i polítiques institucionals, els últims anys la teoria del multiplicador turístic s'ha començat a posar en dubte. I és que la realitat és tossuda i ja és impossible oblidar els impactes negatius que el desenvolupament turístic té en les economies i ecosistemes locals. Cada cop són més els estudis que reconeixen que l'anhelat efecte multiplicador és, més que una realitat automàtica resultat del desenvolupament turístic, un objectiu. I un objectiu que s'enfronta a nombrosos obstacles (Clavé i González Reverté, 2007). El cas de l'anomenat enllaç o *linkage* entre turisme i agricultura, que hem analitzat en un altre text en detall (Gascón i Ojeda, 2014), és exemplar.

Els anys setanta, amb l'inici del boom del turisme internacional, es van crear expectatives sobre les oportunitats que podia generar l'agricultura. Es partia de la premissa que les destinacions turístiques requeririen ingents quantitats d'aliments per a cobrir les necessitats dels hostes i treballadors, i que aquests subministraments s'obtidrien amb la producció local. Va ser Jan Lundgren (1975) qui va desenvolupar per primer cop aquesta hipòtesi. Lundgren establia dos possibles escenaris. El primer es donaria si el creixement hotelier era gradual. En aquest cas, la demanda també s'incrementaria de manera progressiva i això donaria temps als productors locals a adaptar-se a una demanda creixent que requeriria la introducció d'innovacions tecnològiques i l'expansió de la frontera agrària. El segon escenari era el d'un creixement ràpid de la destinació turística, basat en la construcció de grans complexos hotelers amb una forta injecció de capital forà. En aquest cas, la demanda de subministraments es tornaria urgent i seria en grans volums. En una primera fase, la producció local no podria fer front a aquesta demanda i es dependria de les importacions, però a llarg termini el turisme generaria l'estímul necessari i la producció local s'aniria adaptant i conquerint espais en el nou mercat. En ambdós escenaris, per tant, el desenvolupament turístic acabaria impulsant, sí o sí, el sector agrari de manera natural.

Aquesta hipòtesi es va mantenir amb variacions fins a la dècada de 1990 (Burns i Holden, 1995; Cox *et al.*, 1995; Rickard i Carmichael, 1995). Però, ja en la dècada de 1980 diversos estudis van evidenciar que l'enllaç turisme-agricultura no s'estava produint. Per contra, els complexos hotelers preferien importar els seus subministraments (Bélisle, 1983; Latimer, 1985), la qual cosa va impulsar el *dumping*: es va convertir en la porta d'entrada d'aliments forans que van marginar la producció autòctona del seu propi mercat local (Torres, 2003). A principis de segle, i a partir del treball de Rebecca Torres a Quintan Roo (2002, 2003; amb Momsen, 2004), es recuperà la hipòtesi de l'enllaç turisme-agricultura. Però ara amb el convenciment que l'efecte multiplicador no sobrevé espontàniament, sinó que requereix impuls, planificació i gestió externa. Tal i com dèiem, el multiplicador turístic va passar de ser considerat un procés automàtic a convertir-se en un objecte desitjable.

2. Una teorització conflictivista del turisme

Ja sigui de manera natural o induïda, realment el desenvolupament turístic pot beneficiar els altres sectors econòmics locals, i l'agrari en particular? Encara que, com hem explicat, hi ha casos en què això succeeix, no podem obviar que el turisme s'ha caracteritzat més per danyar ecosistemes, malbaratar recursos naturals, mercantilitzar expressions culturals, crear marcs favorables per a la corrupció i vulnerar drets laborals que per tot el contrari (Buades, Cañada i Gascón, 2012).

Quan es busca l'arrel d'un conflicte turístic, l'anàlisi sol centrar-se en les seves causes immediates: un ressort que aliena aigua o terra a la població local, una disputa entre sectors socials locals per controlar el nou recurs, determinades polítiques municipals que afavoreixen la gentrificació, etc. És una aproximació correcta. Però la seva reiteració en contextos i geografies diversos ens obliga a buscar un model integral de l'impacte turístic.

Creiem que aquest model pot partir d'una idea central: que el sorgiment del turisme genera dos tipus de conflicte redistributiu. D'una banda, un conflicte entre sectors econòmics que han de competir per uns recursos sempre insuficients. D'una altra, un conflicte entre sectors socials: entre els que s'articulen amb èxit en el nou sector i els que queden marginats dels seus beneficis.

2.1. Conflictes redistributius entre sectors econòmics

El turisme requereix l'ús de diferents recursos (naturals, energètics, força de treball, capital públic i privat per a la inversió, etc.) que ja són utilitzats prèviament pels sectors econòmics preexistents o per l'ecosistema. En contra del que implícitament assegura la teoria del multiplicador turístic, els recursos són finits. No es poden reproduir indefinidament. Per tant, l'aparició del turisme comporta una reestructuració en l'assignació d'aquests recursos. En ocasions pot ser que aquesta reassignació es faci de manera equilibrada, i que després del reajustament tots els sectors econòmics accedeixin als recursos necessaris per a assegurar-ne el bon funcionament. Però sembla que predomina una segona alternativa: el nou sector sol sostreure als recursos ja existents per sobre del mínim necessari per a assegurar-ne la viabilitat. En les zones rurals on s'estableix tendeix a decreixer l'agricultura, ofegada pel monopoli que el primer fa de recursos com el sòl, l'aigua, les prioritats d'inversió privada, la força de treball o els plans de desenvolupament governamentals (Mowforth i Munt, 2016; Gascón i Ojeda, 2015). El cas de la pesca artesanal abans explicat n'és un bon exemple.

2.2. Conflictes redistributius entre sectors socials

Si tota la població participés de manera equitativa en el control i gestió dels diferents sectors econòmics, entre els quals el turisme, el conflicte anterior potser no ho seria tant: tots es beneficiarien igual de tots els sectors econòmics, estiguessin en crisi o en expansió. Però això no succeeix així. El que predomina és una escena en què el control i gestió, i l'accés als beneficis de cada sector econòmic, corresponen a sectors de població diferents. En el món rural això sol associar-se a una pèrdua de control sobre els mitjans de producció. Un camperol que abandona l'activitat agrària per entrar a treballar en el turisme passa d'una activitat en què és un especialista i controla els mitjans de producció (o almenys parcialment) a una altra en què és mà d'obra no qualificada i en què no participa de la gestió. Tot i que conjunturalment pugui obtenir uns ingressos atractius en la nova activitat, s'ha convertit en mà d'obra fàcilment substituïble. I per tant, és prescindible si es fa necessària una reestructuració del sector. Des dels estudis de Richard Butler (1980) sobre el cicle de vida turístic, sabem que, tard o d'hora, aquesta reestructuració tindrà lloc. I que aquesta reestructuració buscarà incrementar la competitivitat de la destinació reduint els costos de funcionament (i entre aquests costos, els salaris i les condicions laborals) o millorant la qualitat del servei (cosa per a la qual serà necessari substituir la mà d'obra per una altra de qualificada).

Conclusió. La necessitat de considerar la finitud dels recursos

Una perspectiva que consideri el fenomen des dels conflictes redistributius entre sectors econòmics i sectors socials té la virtut d'explicar els impactes del turisme en l'àmbit local sense oblidar que es tracta d'un fenomen global i globalitzador. Però també, i és el que ara ens interessa, permet acostar-se a la realitat turística sense determinats enfocaments teòrics com el del multiplicador turístic, que ha servit més d'excusa per a desviar la mirada d'una realitat no desitjada que de principi útil per a la seva anàlisi.

La teoria del multiplicador turístic beu d'una idea de desenvolupament que no considera els límits naturals del creixement: implícitament afirma que es pot créixer de manera indefinida, perquè els recursos, per art d'encantament, es poden reproduir. La mirada conflictivista del fenomen turístic ens enfronta amb una realitat cada dia més evident: que el món i els seus recursos són finits. El sorgiment d'un nou mercat o d'una nova activitat econòmica

significa haver de reestructurar l'ús que es dona a aquests recursos adaptant-los a nous objectius. I en aquest procés generalment uns perden i uns altres guanyen.

Referències bibliogràfiques

- ARCHER, B. H. (1976). «The anatomy of a multiplier». *Regional Studies*. Vol. 10, núm. 1, pàg. 71-77.
- ARCHER, B. H.; OWEN, C. B. (1971). «Towards a tourist regional multiplier». *Regional Studies*. Vol. 5, núm. 4, pàg. 289-294.
- BAAIJENS, S. R.; NIJKAMP, P.; MONTFORT, K. VAN (1998). «Explanatory meta-analysis for the comparison and transfer of regional tourist income multipliers». *Regional Studies*. Vol. 32, núm. 9, pàg. 839-849.
- BÉLISLE, F. J. (1983). «Tourism and Food Production in the Caribbean». *Annals of Tourism Research*. Vol. 10, núm. 4, pàg. 497-513.
- BUADES, J.; CAÑADA, E.; GASCÓN, J. (2012). *El turismo en el inicio del milenio: Una lectura crítica a tres voces*. Madrid: Foro de Turismo Responsable.
- BURNS, P. M.; HOLDEN, A. (1995). *Tourism: A new Perspective*. Londres: Prentice Hall.
- BUTLER, R. (1980). «The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources». *Canadian Geographer*. Vol. 24, núm. 1, pàg. 5-12.
- CAÑADA, E.; GASCÓN, J. (2016). «Urbanizar el paisaje: turismo residencial, descampesinización, gentrificación rural. Una introducción». A: J. GASCÓN; E. CAÑADA (coords.) *Turismo residencial y gentrificación rural*. Tenerife; Xixón: Pasos Edita; FTR, pàg. 5-36.
- CÁRDENAS GARCÍA, P. J. (2013). «Análisis de los efectos económicos del turismo». A: J. I. PULIDO FERNÁNDEZ; P. J. CÁRDENAS GARCÍA (eds.) *Estructura económica de los mercados turísticos*. Madrid: Síntesis, pàg. 43-68.
- CLAVÉ, S. A.; GONZÁLEZ REVERTÉ, F. (coords.) (2007). *A propósito del turismo: La construcción social del espacio turístico*. Barcelona: Editorial UOC.
- COX, L. J.; FOX, M.; BOWEN R. L. (1995). «Does tourism destroy agriculture?». *Annals of Tourism Research*. Vol. 22, núm. 1, pàg. 210-213.
- GASCÓN, J.; OJEDA, D. (2014). *Turistas y campesinado: El turismo como vector de cambio de las economías campesinas en la era de la globalización*. Madrid; Tenerife: FTR; Pasos edita.
- HOJO, Y. (2002). «The Expansions of the Essays on Tourism Multiplier Model». *The Economic Journal of Takasaki City University of Economics*. Vol. 45, núm. 1, pàg. 15-33.
- KAUPPILA, P.; KARJALAINEN, T. P. (2012). «A process model to assess the regional economic impacts of fishing tourism: a case study in northern Finland». *Fisheries Research*. Núm. 127, pàg. 88-97.
- LATIMER, H. (1985). «Developing-island economies: tourism vs agriculture». *Tourism Management*. Vol. 6, núm. 1, pàg. 32-42.
- LIU, J.; VAR, T.; TIMUR, A. (1984). «Tourist income multipliers for Turkey». *Tourism Management*. Vol. 5, núm. 4, pàg. 280-287.
- LUNDGREN, J. (1975). «Tourist impact/island entrepreneurship in the Caribbean». A: R. P. MOMSEN, (ed.). *Geographical Analysis for Development in Latin America and the Caribbean*. Chapel Hill: CLAG, pàg. 12-19.
- MAZUMDER, M. N. H. et al. (2012). «Economic Impact of Tourism: A Review of Literatures on Methodologies and Their Uses: 1969-2011». A: M. KASIMO LU (ed.). *Visions for global tourism industry: creating and sustaining competitive strategies*. Rijek: InTech, pàg. 269-294.
- MOWFORTH, M.; MUNT, M. (2003). *Tourism and Sustainability: Development and New Tourism in the Third World*. Londres/Nueva York: Routledge.
- PRASAD GAUTAM, B. (2008). *Opportunities and Challenges of Tourism Financing*. Boca Ratón, Florida: Universal-Publishers.
- RICKARD, T.; CARMICHAEL, B. (1995). «Linkages between the Agricultural and Tourism Systems in Sustaining Rural Development in Jamaica». A: I. R. BOWLER et al. (eds.). *The sustainability of rural systems: Proceedings*,

First Meeting of the IGU Study Group on the Sustainable of Rural Systems. Montreal: Université de Montreal, pàg. 316-330.

RUS, G.; LEÓN, C. (1997). «Economía del turismo: Un panorama». *Revista de Economía Aplicada*. Vol. 15, núm. 5, pàg. 71-109.

TORRES, R. (2002). «Toward a better understanding of tourism and agriculture linkages in the Yucatan: tourist food consumption and preferences». *Tourism Geographies*. Vol. 4, núm. 3, pàg. 282-306.

TORRES, R. (2003). «Linkages between tourism and agriculture in Mexico». *Annals of Tourism Research*. Vol. 30, núm. 3, pàg. 546-566.

TORRES, R.; MOMSEN, J. H. (2004). «Challenges and potential for linking tourism and agriculture to achieve pro-poor tourism objectives». *Progress in Development Studies*. Vol. 4, núm. 4, pàg. 294-318.

Jordi Gascón

jgascong@uoc.edu

Membre de la plataforma Foro de Turismo Responsable. Professor col·laborador de la UOC

Doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona, està especialitzat en estudis rurals. Els seus àmbits d'estudi són els impactes del turisme en el món pagès, el turisme com a instrument de la cooperació al desenvolupament i les polítiques agràries a Amèrica Llatina. Des de 1990 fa recerca a l'àrea andina. Docent de la Universitat de Barcelona i de la Universitat Oberta de Catalunya, és membre de la plataforma Foro de Turismo Responsable.

Ernest Cañada

ernest@albasud.org

Coordinador d'Alba Sud

Màster en Història Contemporània per la Universitat Pompeu Fabra, és coordinador d'Alba Sud i membre de la plataforma Foro de Turismo Responsable. Entre 2004 i 2014 va residir a Nicaragua, des d'on ha treballat a l'àrea d'Amèrica Central, Mèxic i el Carib. La seva recerca se centra en el turisme comunitari, la conflictivitat turística i les condicions laborals en el sector.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obris derivades sempre que reconegueu els crèdits dels obris (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa és pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/deed.ca>.

